

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 128 2007

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2008 och för recensioner 1 september 2008.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367-8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-25-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2007

Birgitta Theander, *Älskad och förnekad. Flickboken i Sverige 1945–65* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 92). Makadam. Stockholm 2006.

Omslaget till Birgitta Theanders avhandling *Älskad och förnekad. Flickboken 1945–65* visar framsidan av en flickbok av den amerikanska författarinnan Betty Cavanna. En flicka i röd klänning sitter på en kulle med ett skissblock i handen och en penna i högsta hugg. Hennes kroppshållning är säker och trygg. Hon tittar frimodigt mot läsaren eller snarare mot det motiv hon är i färd med att fånga på sitt papper. Bredvid henne ligger en stor hund, vars röda tunga lyser fram mellan käkarna. Bildens två gestalter avtecknar sig mot en vid himmel och några blånande höjder i bakgrunden, som antyder en storslagen vildmarksnatur. Flickan utstrålar kraft och kompetens. Det är en väl vald bild som pryder omslaget till Theanders avhandling. Den illustrerar tydligt det budskap hon vill förmedla. Flickan i de flickböcker hon studerat är ofta en hjältinna som vet vad hon vill, som har vilja och inriktning i sitt liv.

Älskad och förnekad är en genrestudie över den litteraturkategori som benämns flickboken. Den bygger på ett mycket omfattande material. Theander har läst drygt tusen flickböcker, för att vara exakt 1022 stycken, en bedrift i sig värd respekt. Hon vill fånga in bredden i utgivningen för att på så sätt kunna se det typiska. Det rör sig vidare om en avhandling som bärs av en tydlig röst och har en stark drivkraft. Därför är den delvis också polemisk. Som Theander själv framhåller vill hon ”visa vilka direkta missuppfattningar och miss-tolkningar som råder om genren och lyfta fram egenskaper hos böckerna som hittills inte har blivit uppmärksammade”. (s. 14) Hon vill sticka håll på fördomar och ge nya perspektiv på flickboken. Det handlar om inget mindre än en omvärdering av flickbokens historieskrivning, ja, snarast om en äreräddning av en genre som tidigare inte blivit rättvist behandlad. Theander sätter in flickboken i andra sammanhang än tidigare forskare. Efterkrigstidens böcker för flickor har sällan behandlats i sin egenskap av just flickböcker, skriver hon. Istället tycks forskarna undvika denna term. Polemiskt tillspetsat beskrivs tendensen på följande sätt: ”Hitrat man en bra flickbok måste man genast döpa om den till något annat.” (s. 13) Ansedda flickböcker av Astrid Lindgren, Martha Sandwall-Bergström, Åke

Holmberg eller signaturen Claque har getts beteckningar som barnskildring, yrkesskildring, familjeroman, proletärschildring, tonårsroman eller ungdomsbok. Theander däremot behandlar flickböckerna som flickböcker och ingenting annat. I det avseendet kan avhandlingen även relateras till den feministiska forskning som både internationellt och i Sverige alltsedan kvinnoforskningens etablering under 1960-talet lyft fram tidigare marginaliserade kvinnliga författare och kvinnliga gener som setts över axeln.

Älskad och saknad är en renodlat empirisk studie av huvudsakligen deskriptiv karaktär. Den bygger inte på några särskilda litteraturvetenskapliga teorier, vilket från min sida är ett konstaterande utan någon kritisk biton. Theander knyter istället, när det passar hennes syften, osökt och smidigt an till lämpliga teorier, t.ex. om brevforskning och om moralfilosofiska frågor. Avhandlingen fyller tveklöst en lucka i flickboksforskningen, då det saknas större undersökningar av flickboken i Sverige efter andra världskriget. Med undantag av påbyggnadsuppsatser vid universitet och högskolor har inte några specialstudier ägnats flickböcker från perioden 1945 fram till 60-talets mitt, då ungdomsboken blev den term och nya bokkategori som i jämställdhetens namn ersatte de tidigare flick- och pojkböckerna. Den bristfälliga forskningen kan som Boel Westin hävdar i *Den svenska flickboken* delvis bero på att flickboken uppfattats som en samhällsbevarande och konservativ litteratur.

Avhandlingen illustrerar på ett intressant sätt hur det som den franske sociologen Pierre Bourdieu kallar symboliskt våld kan utövas – i detta fall mot genren flickböcker. Theander själv relaterar aldrig till Bourdieu, men det ligger nära till hands att applicera den franske sociologens uppfattning om det litterära systemet med dess olika positioner och hierarkier på flickboken. Det är ju en genre som explicit vänder sig till kvinnliga läsare, ofta är skriven av kvinnliga författare och åtminstone under den period som gäller för Theanders undersökning i stor utsträckning också recenserades av kvinnliga kritiker. Eftersom flickor som läsande publik inte hade någon större prestige värderades även den litteratur som var skriven för dem negativt liksom böckernas författare och bedömare. Och på ett omedvetet plan införlivade inte minst flickbokens bedömare som sin egen uppfattning omgivningens nedvärderande syn på flickboken. De blev därmed i sin kritik utövare av ett slags symboliskt våld. Vad Thean-

ders avhandling ytterligare illustrerar är att översiktslitteratur och handböcker ska läsas med kritisk hållning. Författaren visar hur lätt vissa fakta mekaniskt upprepas från den ena studien till den andra. Avhandlingen belyser därvid på ett intressant sätt hur kanonprocessen kan fungera, nämligen hur vissa böcker som det ofta citeras eller refereras till inkorporeras i traditionen och historieskrivningen. Det är enligt Theander i stort sett endast ett tjugotal titlar från perioden 1945–65 som med envis regelbundenhet dyker upp i översikter och dylikt.

Det är, vill jag redan inledningsvis understryka, ett betydelsefullt arbete som Birgitta Theander skrivit. Ingen som fortsättningsvis kommer att studera svenska flickböcker kan gå förbi denna avhandling, som dessutom är välskriven och lättläst samt tydligt och överskådligt disponerad. I framställningen varvas analyser av enstaka böcker med mer översiktliga partier, vilket ger variation vid läsningen. Avhandlingen är inte bara till innehållet utan även sidmässigt omfattande med sina nästan 500 sidor. Den består av 12 kapitel plus inledning, avslutning och två bilagor, varav den ena visar diagram över flickboksutgivningen under den undersökta perioden 1945–65 och den andra utgörs av en förteckning över primärlitteraturen, d.v.s. de drygt 1000 flickböckerna. Där anges, utöver författare, titel, förlag och utgivningsår, i förekommande fall även originaltitel och översättare. I inledningen redogörs för bakgrund och syfte, genrebegreppet och tidigare forskning rörande flickboken diskuteras och urvalsprinciper, undersökningens material och metod presenteras.

Författaren tar upp alla de flickböcker, utgivna i Sverige under perioden 1945–65, som hon har kunnat spåra upp. För att få fram dessa titlar har Theander främst utgått från *Årskatalog för svenska bokhandeln* och *Svensk bokförteckning* med deras separata förteckningar över barn- och ungdomsböcker. Hon har även tagit del av boklistor från förlagen, recensionier och annonser, handböcker över barn- och ungdomslitteratur samt studerat själva boken som föremål. Där markeras ofta att boken i fråga är en ”berättelse för flickor” eller ingår i någon flickboksserie. I undersökningsmaterialet ingår endast förstautgåvor, och då det är den svenska bokmarknaden som studeras, tidsbestäms utländska böcker till det är då de publicerades på svenska. Ett annat urvalskriterium är åldersrelaterat. Böcker där hjälttinnan är yngre än 12 år har ej medtagits, även om de lanserats som flickböcker.

Vid läsningen av böckerna har en mängd uppgifter om boken, huvudpersonens karaktär, viktigare teman, berättartekniska grepp o.s.v. förts in i ett dataregister. Avsikten har dock inte varit att göra någon form av kvantitativ innehållsanalys. ”Min analys av flickböckerna är gjord på samma sätt som varje annan textanalys inom litteraturvetenskapen”, framhåller Theander (s. 33), vilket inte hindrar att hon ofta anger procentsatser vid beskrivningen av materialet.

Avhandlingens tolv kapitel är huvudsakligen tematiskt upplagda men beaktar också form- och stilaspekter. Varje kapitel lyfter fram olika inslag, såsom ämnen, teman eller språklig utformning som i äldre studier inte uppmärksammats eller tolkats på ett missvisande sätt och därmed bidragit till den skeva bild av flickboken som Theander vill korrigera. Kapiteln tar i regel sin utgångspunkt i tidigare karakteristiker av flickboken, om dömen som avhandlingsförfattaren energiskt ifrågasätter. I det första kapitlet, ”En bråkande idyll?”, omkullkastas uppfattningen att flickboken sällan skulle ta upp några allvarliga problem. Theanders material visar att flickboken kan handla såväl om krig, önskad graviditet och ungdomskriminalitet som om skilsmässoproblem och död. Kapitel två, ”På en månbro med lekande Lasse”, krossar den traditionella bilden av flickboken som en berättelse där kärleken utgör en viktig ingrediens. En tredjedel av böckerna i Theanders material handlar inte alls om kärlek. Flickornas yrkesplaner och böckernas yrkesskildringar tas upp i kapitlet ”Underbart att få användning för sina krafter”. Det finns en stor öppenhet för yrkeslivet i flickböckerna, där man kan läsa detaljerade skildringar av arbetsmoment och arbetsmiljöer. För flickorna gällde inte yrke *eller* kärlek, de två alternativen hörde ihop. I kapitel 4, ”I hemmets lugna vrå?”, avlivs ännu en av myterna om flickboken. Den är inte någon tam hemlivsskildring utan kan rymma det mesta från äventyr och mysterier till resor ut i världen. Flickboken har ofta beskrivits som en psykologiskt inriktad utvecklingsroman, där huvudpersonens väg till mognad och vuxenhet står i centrum. I kapitel fem, ”Att finna sin väg” ifrågasätter Theander en sådan karakteristik. Under den något vaga rubriken ”Levande kultur” behandlas i kapitel 6 flickbokens intresse för kultur och konst samt flickboken som konstnärsroman. I kapitel 7 är det flickbokens bild- och symbolspråk som studeras, och den metaforik som Theander funnit mest vanlig i flickböckerna är fågelbilderna. Få-

geln kan stå för trygghet och omtanke, förmåga och livsmod men också för våld och hot. De myter som kan urskiljas som en underliggande struktur i flickboken granskas i kapitel 8, "Myter i metamorfos". Kapitel 9, "Flickfniss", handlar om humor och komik, något som anses ha saknats i flickböckerna. I vad mån flickboken hör till triviallitteraturen är den fråga som diskuteras i kapitel 10 med utgångspunkt från Ulf Boëthius kriterier för populärlitteratur. Theanders slutsats blir att flickböckerna många gånger har litterära kvaliteter, vilka tidigare sällan har lyfts fram. Kapitel 11 diskuterar den särskilda atmosfär, som Theander menar präglar många flickböcker. Flickböckerna uppmuntrar inte sällan till reflekterande läsning. Genrens grundhållning är vidare optimistisk, i den mening att det alltid visas på möjligheter i flickboken. Det tolfte kapitlet, "Med deras ögon som läste den", har som titeln antyder ett läsarperspektiv. Bl.a. genom studium av ett antal läsarundersökningar görs där ett försök att ringa in flickbokens läsare. I det avslutande kapitlet knyts trådarna ihop. Theander profilerar sig här mot de olika studier av flickboken som hon hela tiden tagit spjörn emot. Hennes resultat tyder på att flickboken under perioden ifråga hade en helt annan bredd än vad som tidigare framgått. Den är inte någon förkvävande, schabloniserad litteratur. Tvärtom tar den sin kvinnliga läsare på allvar, och den kan därmed bidra till att stärka flickans självförtroende. Just genom att den är och ger sig ut för att vara en flickbok signalerar den att den kvinnliga läsaren är viktig. Med en allusion till Simone de Beauvoirs uttalande om kvinnan som det andra könet, konstaterar Theander att det i flickboken är flickan som är det första könet.

Theander lyckas för det mesta mycket väl med att ge läsaren en god bild av huvudlinjerna i det omfattande material som avhandlingen utgår från. Samtidigt gör hon många enskilda analyser som är skarpsynta och visar god blick för intressanta detaljer. Den översiktliga presentationen av materialet (s. 35) ger bra basfakta. Vi får t.ex. veta att 85 % av böckerna är skrivna av kvinnor, 15 % av män. Jämförelser mellan de manliga och kvinnliga författarna visar hur de skiljer sig åt i val av ämnen och teman. Hälften av äventyrsböckerna är skrivna av män. De danska långserieböcker som ingår i materialet är enbart skrivna av män under kvinnlig pseudonym. I fråga om yrkesskildringar skriver de manliga författarna mest om flickor med s.k. glamouryrken. Männens und-

viker vanligen att behandla problem som alkoholism, ett ämne som tas upp enbart av kvinnliga författare. Av 37 böcker om oäkta barn är endast två skrivna av manliga författare. Vidare ges uppgifter om böckernas genomsnittliga längd, om omslagens utformning och om de förlag som gett ut flest flickböcker under den studerade perioden. Ett flicknamn ingår ofta i titeln och böckernas huvudperson är för det mesta en flicka i 16-årsåldern. Jag hade gärna sett att man också, t.ex. i en sammanfattande presentation i en bilaga, fått något fylligare information om vilka flickboks författarna var och vilka som var de mest aktiva under perioden i fråga. Nu får läsaren själv utifrån bilaga 2 räkna fram vilka författare som skrev flest flickböcker. Tjuogen av dessa gav ut minst tio titlar under perioden i fråga, och de två mest produktiva var de amerikanska långserieförfattarna, Carolyn Keene och Helen Wells. Därefter kom den svenska Inger Brattström som gav ut sina första böcker under flicknamnet Högelin. Endast tre manliga författare, därav två under kvinnlig pseudonym, finns med bland de mest produktiva.

Innan jag diskuterar avhandlingens resultat och analyser vill jag ta upp frågan i vilka avseenden Theander reviderat flickbokens historieskrivning. Det är en viktig aspekt, då den står för det nydanande i avhandlingen. För det första framgår det att flickboken inte är den homogena genre, som bl.a. den tyske forskaren Malte Dahrendorf velat hävda, delvis med utgångspunkt från samma material som Theander. I fråga om enskilda titlar kan Theander visa att Harry Kullmans *Den svarta fläcken* från 1949 inte är den första svenska socialrealistiska ungdomsromanen på temat ungdomskriminalitet, vilket ofta framhållits. Det framgår vidare att flera av de ämnen, som i handböcker och översikter ansetts som mer eller mindre tabubelagda före den moderna ungdomsbokens genombrott under 1960-talet, ofta togs upp i flickböcker från den period Theander studerat. Också uppfattningen att skilsmässoproblem inte behandlades i litteraturen före den moderna barnbokens genombrott är en myt. Inte heller självmordsmotivet var tabu före 1960- och 70-talen.

Det finns få saker att anmärka på i fråga om akribin i avhandlingen. Citat och referenser är överlag korrekta. Beträffande författarens definition av termer och begrepp vill jag dock invända mot bruket av termen "rådgivningslitteratur", som an-

vänds om *Barn och böcker* av Greta Bolin och Eva von Zweigbergk. Detta arbete bör snarare betecknas som en handbok över barnlitteraturen, även om den för all del ger tips och råd om lämplig litteratur för barn och unga. Termen exotism förekommer som begrepp för böcker där handlingen utspelar sig i historisk tid. (s. 167). Det förefaller här lämpligare att helt enkelt tala om historiska romaner. I förteckningen (s. 17) över vilka vägar som använts för att ringa in undersökningens material nämns i en rubrik "Boken själv", vilket låter vagt. Jag skulle föredra något mer distinkt, t.ex. "Boken som artefakt" eller något liknande. I kapitel 9 "Flickfniss" hade det vidare varit önskvärt om författaren något diskuterat skillnaden mellan komik och humor. De termerna används nu huvudsakligen synonymt.

Även om Theander framhåller att hon inte gjort någon kvantitativ studie rör hon sig ofta med procentsatser. Det är många gånger befogat, då det bidrar till att ge en bild av linjer och tendenser i hela den population som undersöks. Ibland kan man dock fundera över de slutsatser som dras utifrån de olika procentsiffrorna. Det finns, menar jag, en tendens att siffrorna används så att de ska ge stöd åt författaren i hennes ambition att ta kål på de missuppfattningar som rätt kring flickboksgenren. Det händer att sifferexercisen drivs så nitiskt att den snare blir förvirrande än förtydligande. Några exempel: Kärlek är enligt Theander inte ett så vanligt inslag i flickboken som det tidigare har hävdats. Det finns som huvudtema i "bara" 78 böcker, d.v.s. i 8 % av materialet. (s. 122) Längre ner på samma sida ges sammanfattningen att kärleken är "ett mycket vanligt ämne, men absolut inte en oundviklig ingrediens i flickboksgenren". Med en annan formulering på samma sida konstateras att kärleken och jakten på den rätte definitivt inte dominerar flickboksgenren. Samtidigt kan man läsa att kärlek förekommer i de flesta flickböcker, även om det inte är bokens huvudtema. Detta låter något motsägelsefullt. Om kärlek förekommer i de flesta flickböcker, skulle man ju kunna säga att den är en mer eller mindre oundviklig ingrediens. Kärlek tycks hursomhelst vara ett ganska vanligt inslag, är man beredd tro. Allt hänger således på om kärleken uppfattas som huvudtema eller inte, och här får man förlita sig på Theanders tolkning av böckerna.

Jämför man resonemanget om kärlekstemat i flickboken med vad som skrivs om hur ämnet arbete och yrke behandlas i flickboken kan man

notera följande. Theander betonar den stora öppenheten för yrkeslivet i flickboken. På s. 143 konstateras att i 90 böcker står flickornas yrkesarbete i centrum, vilket ska ses som en relativt högt siffra. Men det är ju endast 12 titlar mer än de 78 som handlade om kärlek? Och då karakteriserades siffran i fråga med ordet "bara". Här blir resonemanget återigen något motsägelsefullt. Vad gäller yrke och arbete som motiv i flickböckerna kan man också undra över tolkningen av materialet. Kapitel 3 inleds med en polemik mot bl.a. samtidens recensenter som kritiserade den bristande originaliteten i flickboksflickornas yrkesdrömmar. Theanders material ger vid handen att flickorna har ett stort fält av önskningsar, och de "tycks härvid inte låta sig begränsas av könsstereotyper" framhålls det. (s. 125) Jag menar dock att flickornas yrkesval många gånger är könsstereotyp. Det vanligaste yrket, sjuksköterska, återfinns i 24 böcker, något som förmodligen beror på att detta vårdande yrke i linje med tidens könsuppfattning ansågs särskilt passande för flickor. Sjuksköterskeyrket var i mycket en förlängning av kvinnans vårdande arbete i hemmet. Böckernas beskrivning av sjuksköterskans arbete speglar också en traditionell kvinnosyn, där kvinnans uppoffrande roll betonas. Lön och anseende var inte något som flickorna i böckerna prioriterade. Nog måste väl detta ses som uttryck för tidens könsstereotyper? Sjuksköterskeyrket gav dessutom sin utövare en underordnad roll i den strikta sjukhushierarkin. Man kan notera att det inte var läkaryrket, ett vid denna tid typiskt manligt yrke, som flickan valde. Bland pojknarnas yrkesval, som Theander något berör, var läkare däremot ett vanligt alternativ. Skulle man kunna tala om en emancipatorisk tendens i flickboken, vilket Theander ofta gör, borde även flickan ibland kunna lockas av läkaryrket. Troligen var det könsstereotypier av detta slag som sociologen Rita Liljeström vände sig mot i sin kritik av flickboken. Dess läsare fick lära sig att sätta sina egna intressen i andra hand, ansåg hon. Men Theander framhåller (s. 201) att Liljeström i sin kritik lättvindigt reducerade de existentiella och moralfilosofiska frågor som behandlades i flickböckerna till "enbart könsrollsfrågor". En sådan kritik skjuter dock över målet, då Theander bortser från Liljeströms feministiska utgångspunkt.

Beträffande procentsatser och tolkningsfrågor vill jag också dröja vid vad Theander skriver om flickbokens föräldrar. (s. 191 ff.) I syfte att ge en

övergripande bild av skildringen av föräldrarna försöker Theander avgöra i vad mån modern och fadern framstår som starka eller svaga, positiva eller negativa eller som centrala eller perifera gestalter. Kriterierna för denna bedömning undanhålls läsaren, och vi får inte veta något om tillvägagångssättet. Jag tror att bedömningen huvudsakligen är korrekt, och det är intressant att Theander funnit att det främst är modern som tecknas med skarpa konturer. Härvidlag kan man notera en skillnad jämfört med pojkboken, där modern, enligt bl.a. Kari Skjønbergs undersökningar, oftast är en snäll och ängslig bakgrundsfigur, medan fadern är en hård tyrann eller en kamrat i äventyren. Jag anser dock att det måste röra sig om ganska svåra bedömningar att dela in föräldrarna i kategorier som stark eller svag o.s.v. Kan man så lätt som Theander tycks ha gjort gruppera personerna i sådana kategorier, borde detta tyda på att skildringen av dem inte är särskilt nyanserad eller komplex. Det tyder snarare på att det rör sig om en relativt schablonartad litteratur. Låt oss jämföra med fiktiva personer från vuxenlitteraturen såsom Majorskan på Ekeby eller Gösta Berling. Hur skulle man placera in dem i ett likande schema? Det går inte entydigt att säga om Gösta Berling är stark eller svag. Det beror på situationen, och det finns möjligheter att tolka hans beteende på flera olika sätt. Därför menar jag att Theander genom att göra denna kategorisering i viss mån talar mot sig själv. En av hennes poänger är ju att visa att flickboken är betydligt mer komplex än vad som tidigare forskning visat. Då är det förvånande att en så schematisk indelning av föräldrarna låter sig göras. Sammantaget menar jag att bollandet med olika procenttal inte alltid blir så klagörande. Endast 16 % av böckerna är enligt Theander utvecklingskildringar, där huvudpersonen genomgår "en påtaglig förändring i sin personlighet". (s. 201). Hur upplysande är egentligen denna information, och vad innebär en "påtaglig förändring"? Här får man återigen förlita sig på författarens tolkning av enskilda titlar. En bok som *Ingen vågar tro på Tessie* av Marie-Louise Fischer betraktar Theander som en utvecklingskildring. Denna berättelse om en flicka som ljuger ihop historier när det går henne emot och till slut trasslar till det för sig, så att hon inser att det är klokast att hålla sig till sanningen, skulle jag för min del föredra att se som en gammaldags moralitet om vikten av att tala sanning.

Eftersom Theander så tydligt profilerar sin av-

handling mot tidigare forskning är det en väsentlig punkt i min granskning att diskutera förhållandet till forskningen inom området. Jag saknar en mer sammanhållen forskningspresentation. I "Inledningen" (s. 11) ges några exempel på studier om flickböcker, och under rubriken "Historieskrivningen" (s. 21) presenteras några relativt korta artiklar och några böcker med avseende på deras behandling av flickboken. Detta kan knappast kallas en forskningsöversikt av det slag man förväntar sig i en avhandling. Längre fram görs då och då vissa nedslag i tidigare studier över flickboken. I det kapitel som handlar om kärleken i flickboken (s. 121), refereras t.ex. till Gunilla Domellöfs uppsats "När den rätte kommer" från 1979 liksom till antologin *Den svenska flickboken. Om flickor för flickor* från 1994. Den amerikanska forskaren Roberta Seelinger Trites återopas vid flera tillfällen. (s. 102 och 123) Också Mary Örvigs studier över äldre flickböcker, dels uppsatsen "Den internationella flickboken i svensk tappning" från 1971 och dels *Flickboken och dess författare* från 1988, nämns i olika sammanhang, liksom den norska forskaren Kari Skjønbergs studier över flickböcker. Men en mer samlad presentation och diskussion av den forskning som bildar bakgrund till Theanders egen studie hade varit önskvärd. Nu tvingas läsaren själv lägga ihop den information som finns utspridd för att få en helhetsbild. Mitt intryck är annars att Theander är väl orienterad i den för hennes område aktuella forskningen, så min anmärkning rör huvudsakligen dispositionen av stoffet.

De nio böcker och artiklar som tas upp under rubriken "Historieskrivningen" (s. 21 ff.) är valda som exempel på den onyanserade och felaktiga bild av flickböcker som enligt Theander är så vanlig i tidigare framställningar. Flickböckerna i Theanders exempel tycks ha sitt enda värde i att de kan ses som föregångare till ungdomsboken. "Kvinnokulturen har ingen betydelse förrän den blir till något annat", formulerar hon slagkraftigt sin kritik. Men man skulle gärna vilja veta mer om hur detta urval av nio texter har gjorts. De är representativa sägs det, men för vad? Ja, för att inte behandla flickboken på ett rättvist sätt, kan man tänka. Men hur betydande är urvalet? Kunde kanske även andra arbeten ha tagits upp? Jag tänker bl.a. på Ingrid Netterviks översikt av barnlitteratur som används mycket i undervisningen. Det hade vidare varit befogat med en karaktistik av arbetenas olika karaktär. Man kan inte

ställa samma krav på handböcker och översikter av det slag det ofta är fråga om som på större vetenskapliga arbeten. De förra är av naturliga skäl tvingade att göra generaliseringar och sammanfattningar. Kanske skiljer sig också de olika skribenternas definition av termen flickbok från den som Theander utgår från. I flera fall räknar de inte alltid massmarknadslitteraturen, t.ex. långserier såsom Carolyn Keenes Kittyböcker till flickboksgenren. I Theanders undersökning ingår däremot sammanlagt 26 långserier, vilka tillsammans uppgår till 219 titlar. Jag efterlyser alltså en tydligare diskussion om urvalsprinciper och en större medvetenhet om vilka genrer eller typer av texter det gäller.

Ett huvudsyfte med Theanders avhandling är att visa att flickbokens historieskrivning behöver korrigeras. Som jag redan framhållit utgör avhandlingen i detta hänseende ett väsentligt bidrag till flickbokens historia. Det finns dock en tendens att författarens bild av tidigare studier ibland överdrivs i hennes iver att visa hur förbisedd flickboken varit. Forskningen om barn- och ungdomslitteratur kom i gång på allvar under 1970-talet, ungefär samtidigt som den moderna svenska ungdomsboken lanserades och skördade sina första segrar, hävdar Theander. (s. 11) Äldre tiders flick- och pojkböcker ansågs då förlagade, och särskilt flickboken avfärdades med förakt och gavs inget utrymme i historieskrivningen. I bokens avslutning uttalar sig Theander ännu skarpare: "Genren blev i stort sett bortsopad från efterkrigshistorien". (s. 432) Påståendena förefaller väl kategoriska, anser jag. Theander påpekar visserligen att det inte var fråga om en total utmönstring av flickboken, när hon hävdar att flicklitteraturen och flickkulturen föll bort i historieskrivningen. (s. 21) Däremot studerades den inte som hon formulerar det "i sin egen rätt". Man inskränkte sig till att diskutera dess betydelse för ungdomsboken.

Så bortglömd i historieskrivningen var dock inte flickboken under 60-talet. År 1965 utkom t.ex. Eva von Zweigbergks stora historiska studie över svensk barnlitteratur, *Den svenska barnboken 1750 – 1950*. Zweigbergk var inte någon flickbokens supporter, men flickboken har definitivt en plats i hennes historieskrivning, och inte bara som startpunkt för ungdomsboken. Under rubriken "Den stackars flickboken" talar hon om vilket "förträffligt" material för kulturhistoriska studier som den äldre flickboken kunde utgöra. Zweig-

bergks barnbokshistoria finns inte med i Theanders forskningsöversikt, där den definitivt borde haft en plats. Inte heller nämns Lennart Hellsings artikelsamling *Tänkar om barnlitteraturen* (1963), i och för sig knappast ett vetenskapligt arbete, men ett arbete från 60-talet, där flickboken behandlas, om än inte i särskilt positiva ordalag. Theander tar även upp dagens nyväckta intresse för "flickors förutsättningar", som hon leder tillbaka till 1990-talet, då det "började hända saker igen". Exempel ges dels från skolans värld och dels från cultural studies, där flickor och deras kulturmönster studerats. Inom det litteraturvetenskapliga området publicerades arbeten såsom Mary Örvigs *Flickboken och dess författare* (1988) och antologin *Om flickor för flickor. Den svenska flickboken* (1994). Den senare är i många avseenden en föregångare till Theanders arbete. Dess ambition var i likhet med Theanders att läsa flickboken med nya ögon och göra upp med gamla klichéer om ytlighet och instängdhet. Även om det huvudsakligen är äldre flickböcker från det tidiga 1900-talet som behandlas i detta arbete borde det fått större uppmärksamhet i Theanders avhandling. Särskilt som de båda studierna ofta kommer fram till liknande resultat kunde Theander mer ha utnyttjat denna antologi för att på så sätt få ett historiskt perspektiv på sitt eget material. Detsamma gäller även Marika Andraes avhandling *Rött eller grönt? Flicka blir kvinna och pojke blir man i B. Wahlströms ungdomsböcker 1914–44* (2001), som Theander endast ett fåtal gånger hänvisar till.

Det ökade intresset för flickor och flickskap under 1990-talet som Theander diskuterar kan, menar jag, framförallt knytas till genusforskningens utveckling i Sverige. Det förvånar något att Theander inte ser sin undersökning mot bakgrund av denna forskning, som ju i hög grad bidragit till ett ökat engagemang för litteratur riktad till kvinnor och flickor. Jag undrar också varför Theander inte mer diskuterar hur flickboken förhöll sig till rådande könsmonster, särskilt med tanke på att hon flera gånger betonar de emancipatoriska tendenser som finns i hennes material? Som läsare blir man nyfiken på hur den feminism ser ut som mer eller mindre förtäckt ryms mellan flickböckernas pärmar. Ett studium av böckernas könskritik kunde ha kontrasterats mot det som så många kritiker av flickboken betonade, nämligen dess benägenhet att hålla kvar flickan i en begränsad värld. Då hade avhandlingens tes om flickbokens funktion att stärka läsarnas självförtroende kunnat styrkas

än mer. Ett tacksamt exempel i detta avseende är Maj-Stina Borgs *Tveksam upptakt* som 1951 fick pris i Rabén & Sjögrens tävling om den bästa ungdomsromanen. Theander tar i korthet upp boken när hon skriver om önskad graviditet. Men i övrigt diskuteras inte Borgs insiktsfulla skildring av kvinnans situation, vilket är synd. I Borgs bok finner man en intressant kritik av flickans och kvinnans villkor, både beträffande kärleksrelationer mellan män och kvinnor och kvinnans ställning i arbetslivet. Det råder en tydlig hierarki på det kontor där bokens huvudperson arbetar. Kvinnorna är överlag underordnade och ses av cheferna snarare som objekt, som vackra föremål att vila blickarna på, än som duktiga arbetare. Ytterligare ett tema i boken är sexualiteten, som tas upp relativt ingående för att vara en ungdomsbok från tidigt 50-tal. Boken kom ut före p-pillrens tid och är präglad av en annan tids moralsyn. Borg ger en mycket allsidig och för sin tid radikal belysning av kvinnans utsatta situation, där såväl klass- som könsaspekter beaktas. Hon visar samhällets patriarkala struktur och kvinnans underordning på såväl det privata planet som i arbetslivet. Med denna bok som exempel vill jag visa att det någon gång kunde ha varit tacksamt med en näranalys av just kvinnoproblematiken i böckerna.

Vid flera tillfällen betonar Theander att hennes syfte inte är att enbart analysera böckerna. Hon vill inte bara registrera ett antal egenskaper hos texten utan även förstå betydelsen av dessa egenskaper, särskilt då deras innebörd för sina kvinnliga läsare. Ett sätt att få syn på böckernas meningsbärande mönster är enligt Theander att lyssna på läsarnas röster. Visst kan det vara så, men hur komma åt dessa röster? Även om syftet är lovvärt blir det för det mesta endast hypotetiska resonemang om läsarnas värdering av texten. Theander framhåller (s. 230) att flickböckerna på 50-talet kunde fungera "som ett stöd för läsarinna, en levnadsmöjlighet, en rebellisk hållning mitt i anstormningen av tonårskulturens / ... / krav på flickors objektivering". Det är mycket möjligt, men som stöd för detta antagande hänvisar hon enbart till några uttalanden i *Folkhemsprinsessorna*, en antologi där bl.a. Bodil Malmsten och Birgit Munkhammar medverkar med artiklar om sin ungdomsläsning. Här dras alltför stora växlar på en enda bok och två läsares åsikter. Resonemangen om läsning och läsarnas värdering av olika inslag i texten är dock intressanta och väcker funderingar, även om det empiriska underlaget är tunt.

Theander kritiserar med fog föreställningen att flickläsaren skulle vara ett passivt offer för manipulation. (s. 29) En sådan uppfattning bygger på att boken har makt att forma läsaren, ett synsätt som var dominerande under de ideologikritiska 60- och 70-talen. Theander refererar till senare forskning, t.ex. Janice Radways och Lisbeth Larssons arbeten om kvinnliga läsarter. Flickböckerna uppmuntrar dock inte till "uppslukande" läsning av det slag som Lisbeth Larsson talar om utan inbjuder snarare till "medvetet reflekterande läsning", hävdar Theander. Resultaten från de läsundersökningar som presenteras i kapitel 12 tyder dock på att flickorna gärna identifierar sig med huvudpersonen, känner med henne, gråter och skrattar med henne. Då handlar det knappast om någon reflekterande läsning utan snarare om en identifikatorisk och i viss mening även uppslukande läsning, menar jag.

Theander har vidare funnit att inslag av äventyr är betydligt vanligare i flickboken än vad som tidigare framgått. I detta sammanhang ifrågasätts den höga värdering av äventyr som många barnboksbedömare ger uttryck för. Det ligger mycket i Theanders anmärkning att det inte är "djävare" eller "sundare" med en litteratur som bjuder spänning och äventyr än den som handlar om personliga problem i en vardaglig närmiljö. Det är inte självklart att "yttre äventyr upplevs som mer stimulerande än till exempel familjeskildringar eller psykologiska romaner". Samtidigt framgår det av de läsundersökningar som det refereras till i kap. 12, att det är just spänning och äventyr många flickor vill ha. (s. 409 och 410). En viss motsägelse föreligger här som kunde behövt en kommentar.

En fråga man då och då ställer sig vid läsningen av Theanders avhandling är flickbokens relation till den samtida vuxenlitteraturen. Det vore verkligen mycket begärt att Theander skulle ge svar även på detta med tanke på det stora material hennes undersökning omfattar. Inte desto mindre berör hon då och då ämnet och ger högst värdefull information. En jämförelse görs mellan förhållandet mor och dotter i Moa Martinsons böcker och i flickböckerna. Ebba Witt-Brattström har framhållit att Martinsons böcker är unika i sin skildring av en sympatisk mor och en positiv relation mellan mor och dotter. Theander menar att hänsyn då inte tagits till flickboken, där det ofta råder ett gott förhållande mellan mor och dotter. Här kan man dock invända att Martinsons böcker kom ut på 30-talet, alltså före den period som

Theanders undersökning omfattar. Vidare diskuteras behandlingen av moralfrågor i vuxenlitteraturens respektive barnlitteraturen. Här gör Theander en intressant iakttagelse, när hon konstaterar att moralfrågor har helt olika status i vuxenlitteratur och i barn- och ungdomslitteratur. (s. 182) I barnböcker anses moral ha en dålig klang och böckernas moraliska tendens utsätts vanligen för kritik. Men när vuxenlitteraturen diskuterar värdefrågor och moral anses detta mer eller mindre var något som hör till romanens uppgift. En filosof som Martha Nussbaum har under senare tid aktualiserat sambandet mellan romanen och moralfilosofin. Med referens till en undersökning av Carol Gilligan framhåller Theander att moralfrågor är något som intresserar även barn och unga. De moraliserande flickböckerna, som enligt en del kritiker inte lyckats befria sig från uppfostningsböckernas tvångströja, borde enligt Theander hellre betraktas ur mottagarnas synvinkel och ta hänsyn till flickornas intresse för moraliska frågor. Det är en tankeväckande synpunkt, som dock kunde ha förtydligats mer. Moralisk litteratur kan vara av högst olika slag och kan inte diskuteras i klump. Man bör också hålla isär begreppen moralisk och moraliserande. Härvidlag finns en viktig skillnad mellan barn- och vuxenlitteraturen. Barnlitteraturen var i sitt tidiga skede nära förbunden med och ett viktigt medel i barnets uppföstran. Vi har t.ex. traktatlitteraturen och den s.k. söndagsskolelitteraturen, där det moraliska eller snarare det moraliserande var helt dominerande. Moraliska inslag av mer eller mindre tendentiös art har därför sedan länge präglat barn- och ungdomslitteraturen. Jag menar att Theander i sitt resonemang rörande moralen inte tillräckligt skiljer på olika sorters moral.

Theander för även en tänkvärd diskussion om kvinnligt respektive manligt språk och jämför därvid flickböckernas språk med vuxenlitteraturens. Elin Wagners moderna, friska stil i t.ex. *Norrullsligan* framhålls som ”kvinnlig” och också som en inspirationskälla för Astrid Lindgren i hennes humoristiska flickböcker om *Kati*. En annan inspirationskälla för språket och stilen i flickböckerna finner Theander i *Madame de Sévigné*s nyskapande kvinnliga uttrycks sätt i de brev hon skrev till sin dotter. Även kåseriet, som kom att bli en typiskt kvinnlig genre, har beröringspunkter med den humoristiska flickboken.

Sammanfattningsvis ger Birgitta Theanders avhandling nya spännande infallsvinklar på flickbo-

ken, en genre som ofta behandlats styvmoderligt. Den visar att flickboken under den period undersökningen omfattar inte var någon statisk genre utan ofta rymde komplexa skildringar. Flickböckerna var inte några ”enfrågeböcker”. Istället blev det ungdomsboken, eller bruksboken som den också kallades på 60- och 70-talen, som kom att rikta in sig på en enda frågeställning, ett problem. *Ålskad och saknad* bidrar inte bara till att korrigera den gängse bilden av flickboken. Genom att den bygger på ett så omfattande material aktualiserar den flera okända författarskap och många mer eller mindre bortglömda titlar som lockar till läsning och vidare studier. Det finns för kommande forskare mängder av uppslag och mycken inspiration att hämta i Theanders undersökning.

Inledningsvis talade jag om den tydliga röst man förnimmer i Theanders avhandling. Det är en stor merit att det finns en sådan röst att lyssna till. Vad jag i min opposition dröjt vid är att denna röst bitvis fått en alltför polemisk ton. Det har visserligen känts uppfriskande med de nappatag Theander tagit med tidigare forskare inom flickboks- och barnboksgenren. Men författarens lojalitet med flickboken har ibland lett till ett alltför ensidigt ställningstagande. Vissa resonemang kan sakna nyanser, och Theander blir ibland motsägelsefull i sin argumentation. Någon gång har jag funnit anledning att ifrågasätta tolkningar och efterlysa större precision i argumentering och i definitioner. Dessa anmärkningar överskuggar dock på intet sätt avhandlingens betydande förtjänster. Här finns bredd och utblick, skarpsynta iakttagelser och kloka kommentarer. *Ålskad och saknad* kommer att bli ett standardverk inom barnlitteraturforskningen.

Lena Kåreland

Jerry Määttä, *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950–1968*. Ellerströms. Lund 2006.

Den 608-sidiga avhandlingen *Raketsommar. Science fiction i Sverige 1950–1968* är indelad i 412 sidor huvudtext, bestående av nio kapitel och en avslutande sammanfattning på engelska, 130 sidor noter (totalt 1.441 stycken – den första helt notfria sidan är s. 363), 6 sidor bilagor och 38 sidor käll- och litteraturlistor, följda av 18 sidor bild- och personregister. Ett bildark med vacker fyrfärgsreproduktion av 35 bokomslag och 6 seriesymboler